

SZABÓ TAMÁS*

A történelem folytatódik

Francis Fukuyama: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 688 oldal.

A politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok területén kevés szerzőnek van meg az a bátorsága, hogy a legaktuálisabb témákra, a szakterület legproblematisabbnak tűnő kérdéseire rövid időn belül reagáljon és komoly társadalomtudományi vitákat generáljon, kitéve magát annak a kockázatnak, hogy a soron következő események akár meg is cáfolhatják a gondosan felépített álláspontot, gondolatmenetet. Fukuyama minden kétséget kizáróan ezek közé a szerzők közé tartozik, következésképpen nem csoda, hogy nézeteit a legmagasabb körökben is sokan vitatják vagy egyenesen cáfolják.

Fukuyama harmadik generációs amerikaiként Chicagóban látta meg a napvilágot. A nagyszülőknek az 1905-ös japán-orosz háború alatti áttelepülése után a családnak sikerült rövid időn belül felkapaszkodni a társadalmi ranglétrán, édesapja már vallástudományt, vallásszociológiát tanít a Chicagói Egyetemen. Fukuyama a Cornell Egyetemen tanult politikai filozófiát, majd a Harvardon folytatja tovább tanulmányait és a Szovjetunió közel-keleti biztonságpolitikáját elemző dolgozatával szerez doktori fokozatot. Közeli kapcsolatot ápolt Allan Bloommal, majd Paul Wolfowitz-cal, a Világbank későbbi elnökével, akik „egyengették” a fiatal szakértő és elemző pályáját.

Azonban a szakmai áttörésre 1989 nyaráig várnia kellett: ekkor jelent meg az amerikai neokonzervatív orientációjú The National Interestben egy nagy vitát kiváltó írása, mellyel az akkori hidegháború utáni vitákhoz és az Egyesült Államok jövőbeli világpolitikai szerepvállalásához, az azzal kapcsolatos véleménycseréhez kívánt hozzájárulni.

* Szabó Tamás, Babes-Bolyai Tudományegyetem--Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola, doktorandusz, szabo_tamas87@yahoo.com

Nem rejtette véka alá a mondandóját, amikor a hegeli filozófiára alapozva a történelem végét vetítette előre, arra a feltételezésre alapozva, hogy „a hidegháború végével az emberiség ideológiai fejlődése lezárul, és egyetemessé válik a nyugati liberális demokrácia, mint az emberi kormányzás csúcspontja.”¹ Az írás, melyből három év múlva könyv lett², komoly szakmai vitát váltott ki, melybe olyan szaktekintélyek is bekapcsolódtak, mint Samuel P. Huntington, aki Fukuyamától eltérően a civilizációk összecsapásában látta a nemzetközi kapcsolatok meghatározó tényezőjét az elkövetkező évtizedekben.

Soron következő könyvei mérsékeltbb hangvételűek. A teljesség igénye nélkül említést érdemel a *Bizalom* című könyve, amely a kulturális beágyazottság és társadalmi bizalom hatását elemzi a nemzetgazdaságban, de ide sorolható az *Államépítés – kormányzás és világrend a 21. században* c. kötete is, melyben az államépítés aktuális problémáit és az ebből fakadó problémákat igyekszik megvilágítani. Az *Amerika válaszára* című könyve pedig a szerző pálfordulásaként is értelmezhető: ebben végleg szakít neokonzervatív múltjával.

Magyar szempontból érdekes adalék, hogy Fukuyama egyike azon szerzőknek, akik – ha olykor korlátozott terepismerettel rendelkezve is, melyek aztán szakmai tévedéseket eredményeznek, de – írnak, reagálnak a magyarországi eseményekre, véleményét, nyilatkozatait és interjúit rendszeresen közli a magyar sajtó. Beszédes példaként említhető, hogy a *The American Interest* c. blogoldalán egyik, Magyarországról szóló bejegyzéséhez több mint 600 hozzászólás érkezett.³

Legújabb könyve, *A politikai rend eredete – Az ember előtti időktől a francia forradalomig*⁴ az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő, kétkötetesre tervezett mű első része. Témája nem új a poli-

¹ Fukuyama, Francis: *The End of History*. In: *The National Interest*, 1989, no. 18, Summer, 2. Az eredeti szöveg: „What we may be witnessing is not just the end of the Cold War, or the passing of a particular period of post-war history, but the end of history as such: that is, the end point of mankind's ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government”.

² Fukuyama, Francis: *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press, 1992. Magyar kiadásban Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994.

³ Fukuyama, Francis: What's wrong with Hungary? In: *The American Interest*, 2012. február 6. <http://blogs.the-american-interest.com/fukuyama/2012/02/06/whats-wrong-with-hungary/>, Letöltés: 2014.01.20.

⁴ Fukuyama, Francis: *A politikai rend eredete – Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 688 oldal.

tikatudományi kutatások szempontjából. A szakma több képviselőjét foglalkoztatta az emberi közösségek megszervezésének története és a politikai rend eredetének kutatása, többek között Samuel P. Huntington, Fukuyama egyik mentorát is, aki 1968-ban jelentette meg *Political Order in Changing Societies* c. munkáját, melyet azóta is referenciaértékű munkaként tart számon az összehasonlító politikatudomány. Fukuyama e könyv újradíadásakor kapta Huntingtontól a felkérést, hogy írjon előszót hozzá. Bevallása szerint ekkor eszmélt rá, hogy a könyv több helyen is frissítésre szorul, – figyelembe véve a demokratizálódás harmadik hullámának eredményeit, a kommunizmus végét, vagy az olyan folyamatokat, mint a globalizáció felgyorsulása és Kelet-Ázsia gazdasági felemelkedése.

A nagy előd nyomdokain haladva Fukuyama művének témája is hasonló: megvizsgálni a politikai intézmények történelmi eredetét és a politikai hanyatlás folyamatát egy olyan időszakban, amikor a demokráciába vetett bizalom – részben a gazdasági válság miatt is – egyre inkább erodálódik, és a nyugati, főleg amerikai segédlettel történő államépítési kísérletek a Közel-Keleten (Afganisztán, Irak) rendre kudarcba fulladnak.

A szerző bevallott szándéka szerint a könyv nem a politikai fejlődés történetének áttekintése, hanem sokkal inkább bizonyos kulcsfontosságú politikai intézmények megjelenésének kiváltó okait elemző mű: ezért különböző civilizációk állam- és intézményfejlődését hasonlítja össze és ebből általános érvényű következtetéseket igyekszik levonni. Fő célja, hogy a politikai intézmények eredetének feltárással betömje a történelmi amnézia néhány lyukát az olyan országokban, ahol magától értetődőnek tartják a stabil állam, a joguralom és a felelős kormány intézményeit.⁵ Ennek megfelelően a szerző több problémát is elemez, melyek e három intézmény eredetére, megjelenésének körülményeire, egymáshoz való viszonyukra és egymásra gyakorolt hatásukra vonatkoznak. Teszi ezt a rá jellemző módon, interdiszciplináris megközelítésben, ötvözve a politikatudomány, a közgazdaságtan, a történelem, a vallástudomány és az antropológia szemléletmódját. Noha a politikai rend eredetét Fukuyama ebben a kötetben a francia forradalomig kívánta bemutatni, műve valamelyest túlmutat ezen, és a könyv utolsó részében a politikai fejlődés elméletének megalapozására tesz kísérletet.

Huntingtonnal szemben, aki az alapvető intézményeknek a létét adottnak tekinti, Fukuyama sokkal mélyebbre ás, annak érdekében,

⁵ Uo. 36.

hogy a több ezeréves államszervezési kérdésekre választ adjon. Éppen ezért visszamegy a történelem előtti időkhöz, és a természeti állapotban véli fellelni a politikai fejlődés alapjait, ahol az emberek családi és hordajellegű társadalmakban élnek, de már megjelennek azok a jegyek – mint pl. a rokonok és barátokkal való kapcsolat kitüntetett szerepe, a transzcendens erőkre vetett hit, a normakövetés és az elismerés –, melyek az emberi politikának sajátos jelleget kölcsönöznek és megteremtik az összetettebb társadalmi szerveződések, a törzsi politikai egységek és végső soron az állam kialakulását. E jegyeknek a meglétét korunk társadalmában is megtaláljuk, ugyanis a korrupció, a vallás, a törvények és a legitimitás ezekre az elemekre vezethetők vissza.

Fukuyama meggyőződéssel állítja, hogy az állam megjelenése – szemben a törzsi társadalmak kialakulásával, ahol a mezőgazdaság játszotta a fő szerepet – nem köthető egyetlen tényezőhöz, ugyanis ez már differenciáltabb politikai közösségeket feltételezett. Meglátása szerint az állam abban különbözik a törzsi társadalmaktól, hogy esetében már a centralizált, hierarchikus hatalommal rendelkező vezető rendelkezik a weberi értelemben a legitim erőszak monopóliumával⁶, hatalma területi jellegű, rétegzetesebbek és egyenlőtlenebbek a társadalmi különbségek, melyből kiemelkedik az elit és a papi réteg.

A szerző az államalakulás természete kapcsán felvetett kérdése elgondolkodtatásra késztet: miért nem alakultak ki erős államok a világ olyan részein, mint Ausztrália és Óceánia, továbbá miért maradtak fenn a törzsi társadalmak Afganisztánban, Indiában és Délkelet-Ázsiában? Fukuyama szerint az állam létrehozásához számos tényezőnek kell egyidejűleg előfordulnia: elegendő erőforrás, sőt többlet; nagy populáció, hogy kialakulhasson a munkamegosztás és az elit; területi összefüggés és nagyobb népsűrűség, mely innovációt és végső soron technikai haladást eredményez, továbbá a törzsi csoportoknak érdekében kell álljon, hogy lemondjanak szabadságukról.

Nem véletlen tehát – állapítja meg Fukuyama –, hogy a világ olyan részein miért találunk ma is gyenge államokat, ahol kevés a folyó, a mostoha környezet (sivatagok, esőerdők) nehezíti az infrastruktúra kialakítását, és kevés a földrajzilag elhatárolható terület, ami rendsze-

⁶ „Ma viszont [...] az állam az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen belül a legitim fizikai erőszak monopóliumára (sikerrel) tart igényt. A jelenkor sajátossága ugyanis az, hogy bármely más szervezetnek vagy személynek a fizikai erőszakhoz való jogát csak annyiban ismerik el, amennyiben az állam maga részéről engedélyezi alkalmazását...” Weber, Max: A politika mint hivatás, In: (úő.) *Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 157.

rint területvitákat, konfliktusokat eredményez. Erre a felismerésre alapozva indul el Fukuyama, hogy felkutassa a világ egyes részein az általa legfontosabbnak tartott intézmények – az állam, a joguralom és a felelős kormány – kialakulásának eredetét és megjelenésének keretfeltételét, hogy aztán egy több ezer évet átfogó hosszú társadalmi és intézményfejlődést követően megismerjük a Dániába vezető út nehézségeit, útvesszőit: tehát egy olyan állam esetét, melyet ma a korszerű liberális demokrácia modelljeként tartunk számon.

A szerző a kínai állam megalakulásával kezdi a kötet második, államépítéssel foglalkozó részét, ugyanis véleménye szerint itt alakult ki a mai értelemben vett, az államiság jegyeit viselő modern állam, mely, akárcsak Nyugat-Európában, a háborúskodással és a területszerzéssel hozható összefüggésbe. Ezt a megállapítást Fukuyama a történeti-szociológia egyik legprominensebb képviselőjének, Charles Tillynek a nyugat-európai államok megalakulását magyarázó elméletére alapozza. Tilly szerint a hadviselésben bekövetkezett innováció költségessé tette a hadviselést, melyet az államok csak abban az esetben tudtak finanszírozni, ha elegendő tőkével rendelkeztek; ez viszont megkövetelte rendszeres adózást.⁷ A Csou-dinasztia (Kr.e. 550-256.) háborúskodása az intézmények konszolidációjával és innovációjával járt, végső soron pedig a kínai állam megalakulását tette lehetővé, ugyanis kialakult egy erős katonai szervezet: a népesség nyilvántartásával lehetővé vált a pontos adóbehajtás, melyet a közigazgatási apparátus segített. Az államépítés komoly centralizációs folyamatokat indított el (oktatás-írás, mértékegységek egységesítése), mely a kínai államépítés szempontjából egy másik látványos eredményre – a politikai közösségek csökkenéséhez – vezettek, ugyanis míg a Kr.e. 5000-ben kb. tízezer politikai egységet tartottak számon, addig a Csin-dinasztia megalakulását megelőző időszakban már csak hét politikai egységről van tudomásunk.

Érdekes körülmény – állítja Fukuyama –, hogy a Csin állam egyik legnagyobb kihívása az államhoz hű hivatalnokréteg kinevelése

⁷ Lásd erről bővebben Tilly, Charles: *War Making and State Making as Organized Crime*. In: Evans, Peter; Rueschemeyer, Dietrich és Skocpol, Theda (szerk): *Bringing the State Back* Cambridge, Cambridge University Press, 1985, 169-186. és Tilly, Charles: *Coercion, Capital and European States AD 990-1990*. Cambridge, Basil Blackwell, Massachusetts, 1990. A felvázolt folyamatot legátfogóbban az egyik híressé vált formulája ragadja meg leginkább: „War made the state, and the state made the war”. Tilly, Charles: *Reflection on the History of European State-Making*. In: uő. (szerk): *The Formation of National States in Western Europe*. New Jersey, Princeton University Press, 1975. 42.

volt, ami, mint utóbb kiderült, a világ más részein is számos fejtorést okozott az államépítőknek. Ugyanis míg az állam megjelenéséig a rokonság meghatározó tényezőnek bizonyult, addig az állam megalakulása után a patrimonializmus (a rokonok előnyben részesítése) a politikai fejlődés akadályává vált. Noha a Csin-Si Huang-ti által megalapított egységes kínai állam további társadalomszabályozó eszközökkel élt, mégis feltevődik a kérdés, hogy miért nem követte a politikai modernizációt gazdasági és társadalmi fejlődés? Fukuyama szerint a kapitalizmus kialakulásához más intézményrendszerre lett volna szükség, melyek elősegítették volna a technikai innovációt, az oktatás fejlődését, a kereskedő polgárság kialakulását, és a városok – akárcsak Nyugat-Európában – ösztönözték volna a hatékony termelést. Ez Kínában főként az intézményrendszer miatt nem jöhetett létre. Ezzel szemben a modern állami berendezkedésre jellemző, weberi értelemben vett bürokratikus jegyeket, a hivatalnok meghatározott hatáskörét és a szervezeti hierarchiában betöltött, rögzített szerepét, a szakképesítést, a hivatali fegyelem meglétét, a fix bérezést és a szakmai előmenetel lehetőségének feltételét a korabeli Kínában mind megtaláljuk.

Kínával ellentétben az indiai államépítésben a háborúskodás és az ebből fakadó innováció nem játszott meghatározó szerepet, mert nem voltak több évig tartó háborúk, konfliktusok. A különbség – állítja a szerző – a vallásban keresendő, ugyanis a bráhmanák, akik felelősek voltak a transzcendens világgal való kapcsolattartásért, nagyobb hatalommal rendelkeztek, mint a harcosok.

Az indiai államfejlődésre sajátos hatást gyakorolt továbbá a várna-rendszer (a papok, harcosok, kereskedők és a parasztok osztálya), amely aztán több száz szegmentáris foglalkozási csoportra, úgynevezett kasztokra (dzsáti) osztják a társadalmat. Kínával ellentétben, Indiában nehéz feladatnak bizonyult a katonai és politikai hatalom centralizációja, ugyanis a várna- és a kaszt-rendszer miatt nehezebb volt a mobilizáció, megerősödtek a helyi, vagyis mai szóhasználattal élve az önkormányzati közösségek, melyek ellenálltak a központosításnak, és a vallásos rituálékból levezetett szokásjog egyre inkább korlátozta az uralkodót.

A törzsi társadalomból az állammá való átalakulás közti átmenet a muszlim világban sem volt problémamentes. A Mohamed halála utáni úrt betöltő kalifák kísérlete, hogy egy államba kovácsolják a törzsi jellegű hódító muszlimokat, erős, jól képzett hadsereggel rendelkező vezetőt feltételezett, aki képesnek bizonyul arra, hogy ellensúlyozza a tipikus törzsi jegyeket: a portyázást, a zsákmányszerzést, a

patrimonializációt. Jelentősebb előrelépést az államépítésben az Abbászida-dinasztia ért el, amelynek képviselői felismerték egyrészt a rabszolga-katonaságban (mameluk rabszolgaság) rejlő lehetőséget, továbbá megalapozták a devsirme intézményét (gyerekadó), melyek a rokonsági kötelékeket igyekeztek feloldani. Hosszabb távon azonban a reform nem volt sikeresnek nevezhető, ugyanis az egygenerációs nemességnek nevezett intézményben a repatrimonializáció újra felütötte a fejét, mely hozzájárul az oszmán birodalom hanyatlásához.

Európában – véli a szerző – a vallást megtestesítő katolikus egyház intézménye olyan hatást gyakorolt az államépítésre, ami Kínában, Indiában vagy az iszlám világban elképzelhetetlen volt. Azzal, hogy beavatkozott a társadalmi viszonyok alakításába, szabályozta a házasság intézményét – tiltotta a közeli rokonok házasságát, a válást és az örökbefogadást –, jelentős vagyona tett szert, s így nemcsak önálló politikai szereplőként intézményesedett, hanem gazdasági hatalmát is konszolidálhatta.

Az európai kitérő a kötet harmadik, joguralommal foglalkozó részében is folytatódik. A szerző véleménye szerint joguralomról csak ott beszélhetünk, „ahol a politikai hatalom birtokosa aláveti magát a jogszabályoknak, [...] betartja azokat a játékszabályokat, amelyeket már a létező jogszabályok állapítottak meg, nem pedig a saját kénye-kedve szerint cselekszik”.⁸ Ennek eredetét Fukuyama a pápa törvényhozói hatalmára (főleg a házasság és az öröklés tárgyában) és a VII. Gergely pápa által hozott intézményi reformokra vezeti vissza: a történetet az egyházi versus világi hatalom elsőbbségéért vívott harcként ismerjük, amikor 1077 januárjában a pápa IV. Henrik német-római császárt Cannossa-ba kényszerítette, ahol kénytelen volt megbánást tanúsítani és lemondani az investitúra jogáról is.

Mivel a kínai állam nem ismert el vallási hatalmat maga felett, a világnak ebben a térségében nem volt hagyománya a valláson alapuló joguralomnak, szemben Indiával, ahol a vallás legitimálta az uralkodót, noha nem alakított ki önállóan működő intézményrendszert. Hogy ez Európában miért jött létre és hatása miért volt erősebb, arra Fukuyamának több magyarázata is van: (1) a vallási hagyományok és szokások kodifikációja (lejegyzése és értelmezése); (2) a jogi specializáció, illetve a jogászképzés az egyetemeken; (3) az intézményi autonómia, amely Huntington szerint az intézményi fejlődés fő ismérve.

⁸ Fukuyama: uo. 330.

A Fukuyama által kiemelt harmadik fontos intézmény, a felelős kormány kialakulása a kötet negyedik részének tárgya, melyet a szerző az európai államépítés különböző folyamataival szemléltet. Kínához viszonyítva az európai államépítés késeinek nevezhető, ugyanis az eltérő társadalmi viszonyok – a király által megtestesített abszolutizmus, a hűbéri rendszer, a szabad városok, továbbá a nemesség és a harmadik rend éles szembenállása – és a politikai hatalom központosításának mértéke eltérő intézményfejlődést eredményezett. Az ily módon létrejött intézmények alapján Fukuyama négy államépítési modellt dolgozott ki. Annak függvényében, hogy a központi hatalom milyen eredménnyel kooptálta a nemességet, beszélhetünk sikeres abszolutizmusról (Oroszország), illetve sikertelen abszolutizmusról (Spanyolország, Franciaország). A második esetben a király hatalmának a nemesség általi korlátozása sikertelen (Magyarország), illetve sikeres oligarchiát eredményezett (Nagy-Britannia, Dánia).

A Fukuyama által bemutatott francia és spanyol monarchiák, továbbá a cári birodalom államépítési törekvései jól ismertek a társadalomtudományi képzettséggel rendelkezők körében, csakúgy, mint a korabeli Anglia példája, ahol elsőként a történelemben az erős állam, a joguralom és a politikai felelősségre vonhatóság sikeresen intézményesült.

Érdekesebb számunkra a magyar királyság példája. Fukuyama úgy véli, hogy a magyar király hatalmának korlátozása – ellentétben Angliával – nem feltétlenül járult hozzá a felelős kormányzat kialakulásához. Noha az Aranybulla elfogadásával sikerült alkotmányos korlátok közé szorítani a király hatalmát, ez csak az arisztokrácia érdekét szolgálta, és végső soron a parasztság kisemmizését és jobbgysorba kerülését eredményezte. A tatárjárás utáni sorozatos örökösödési válság szintén a nemességnek kedvezett, ugyanis erős hatáskörű rendi gyűlés megalakulását tette lehetővé, emellett pedig a király jelképes hatalommal bírt. Fukuyama szerint a magyar állam korszerűsítésére a török fenyegetésig, a Hunyadiak koráig kellett várni: Hunyadi János, majd Mátyás, akit királlyá koronáznak, állandó hadsereget hoz létre és a diplomás hivatalnokokat foglalkoztató királyi kancelláriát alakít ki, a rendszeres adókievetés következtében pedig a magyar királyság jelentős adóbevételekre tesz szert. A reformok viszont túl későn érkeznek, halála után a nemesség visszaszerezte elvesztett kiváltságait, a központi hatalom meggyengülése pedig az ország feldarabolását vonta maga után.

A szakirodalom kevésbé hivatkozik azonban már a bevezető részben hangoztatott Dániára, amely a politikai fejlődés más útját járta be, mégis kialakult az Angliában intézményesült joguralom és a felelősségre vonhatóság intézménye, mely nem annyira a népképviselői intézmény, a parlament szerepének tulajdonítható. Dániában az evangélikus egyház (megalakulására 1536-ban került sor) küldetésének tekintette a parasztok írni-olvasni tudásának ösztönzését, melynek eredményeképpen a parasztság jól képzett társadalmi osztállyá vált. A dán rab-szolgaság eltörlése és a parasztok földtulajdonhoz való joga pedig lehetőséget teremtett számukra a kereskedelmi vérkeringésbe való bekapcsolódáshoz. A Grundtvig⁹ kezdeményezésére indított gazdaalapú politikai mozgalom előbb az oktatási reform bevezetésében jeleskedett, majd az alkotmányos monarchia létrejötte után (1848) a nemzeti liberálisokkal a politikai részvételért szálltak síkra. Tevékenységük nemcsak a népszerűsége, hanem a választójogot is meghozta, így Angliához hasonlóan nemcsak az erős állam, hanem a joguralom és a felelős kormányzás intézményét is megteremtette.

Mi következik mindebből a politikai fejlődésre nézve? Fukuyama szerint a politikai fejlődés mechanizmusa hasonlít a darwini biológiai evolúcióra: azok a társadalmi csoportosulások, melyek nagyobb gazdasági vagy társadalmi erőt képviseltek, kiszorították vagy éppenséggel leigázták a más csoportokat. Ez eredményezte az állandó intézményi reformokat, illetve innovációt, ami a különböző örökségtől és eltérő körülményektől függően más-más mintát eredményezett.

A rokonsági kapcsolatok és a reciprok altruizmusra épülő berendezkedések segítették a politikai közösségek kialakulását, viszont az államépítésnek – melyben a személytelen bürokratikus rend kiépítése a fő cél – nemkívánatos elemei: ezek korrupciós botrányok formájában, a rokonoknak való kedvezményezés vagy előnyök nyújtásának hagyományában a mai napig részei társadalmi berendezkedéseinknek. A vallás együtt fejlődött a politikai és gazdasági renddel, megteremtve a társadalmi együttműködés alapjait, s annak függvényében, hogy milyen szinten intézményesült, hozzájárult a joguralom megteremtéséhez.

A politikai fejlődés korunk viszonyai között egyre összetettebbé vált, ugyanis a politikai fejlődés következtében létrejövő intézmény-

⁹ Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783–1872) dán evangélikus pap, tanító és politikus, akire sokan a dán nemzeti tudat megalapozójaként tekintenek, mert sokat tett a dán iskolahálózat kiépítéséért. Neve ma sem merült feledésbe, ugyanis az Európai Uniónak a felnőttek továbbtanulását megcélzó programja, a Grundtvig program, az ő nevét viseli.

rendszerre nem csak a belső (gazdasági növekedés), hanem a külső viszonyok is – hatással vannak, lásd a globalizáció következtében az államépítésre ható politikai, gazdasági és társadalmi folyamatokat. Azt is be kell látnunk, – állapítja meg Fukuyama – hogy az új intézmények a meglévő intézményi berendezkedésekre és hagyományokra épülnek: ez a hagyomány és örökség azonban a politikai szereplők választási lehetőségeit is korlátozza. Azonban ebből hiba volna következtetésként levonni, hogy a társadalmak hajlamosabbak átvenni a külföldi, jobban működő intézményeket, mert – jegyzi meg Fukuyama – ezeket nem lehet egyszerűen átültetni egy másik társadalomba, sőt, az is nagy eredménynek tekinthető, ha sikerül az embereket meggyőzni a változás szükségességéről.

Fukuyama könyve a politikai fejlődés eredetéről legalább annyi kérdést vet fel, mint amennyire választ ad, azonban jó kísérletnek bizonyult arra, hogy megalapozza a politikai fejlődés elméletét. Kétség sem fér hozzá, hogy a szerző által felvázolt „eredettörténet” szervesen kapcsolódik a politikatudományi szakirodalom hasonló témájú munkáihoz, melyek az államok megalakulását és az intézményrendszerek kiépítését tárgyalják. Evolucionista abban az értelemben, hogy kevésbé tartja valószínűnek az eredeti államalapítás (a törzsi társadalomból kialakul az első állam) révén létrejött államalakulatokat. Véleménye szerint sokkal inkább bizonyos tényezők egyidejű előfordulása, a meglévő intézmények fejlődése és versengése vezet az állam kialakulásához. Fukuyama műve az eddigi ismereteinkhez azzal járulhat hozzá, hogy módszertanilag egy meglehetősen institucionalista szemléletmódot¹⁰ alkalmazva a politikai rend kialakulását összehasonlító perspektívában,

¹⁰ Az intézményeknek tulajdonított nagy jelentőség és főszerep más tudományágakban is egyre fontosabb szerepet kap. Példaként említhető a közgazdaságtanban az intézmények változásáról Douglas C. North Nobel-díjas közgazdász munkássága, továbbá egy nemrég megjelent munka az államok gazdasági sikerességéről. Az Acemoglu – Robinson szerzőpáros által jegyzett mű fő kérdésfelvetése az, ami már évszázadok óta foglalkoztatja a gazdaságtörténészeket, ti. hogy miért gazdagok egyes országok, mások meg szegények?

A szerzők elvetik azokat a hipotéziseket – kulturális, földrajzi, vezetőik tudatlansága –, melyekkel mostanáig ezt a kérdést magyarázták, és amellel érvelnek, hogy az államok gazdagsága leginkább a befogadó politikai intézményeknek tudhatók be, melyek elősegítik a befogadó gazdasági intézmények (inclusive economic institutions) létrehozását. A befogadó intézmények hozzájárulnak a jólét kialakulásához és az ország versenyképességének növeléséhez. Acemoglu, Daron – Robinson, James A.: *Why Nations Fail*. New York, Crown Business, 2012.

a sikeres és korszerű liberális demokrácia három alapvető intézményének – állam, joguralom és felelős kormány – kialakulásával szemlélteti.

A politikai rend eredete Fukuyama korábbi munkáihoz is illeszkedik. Így az *Államépítés – kormányzás és világrend a 21. században* c. könyvében tárgyalt államépítés kérdéseit is tovább gondolja, a politikai rend kialakulásának kontextusában. A szerző jelen munkájával (és ennek folytatásával) két évtizednyi kutatómunka után visszatért a liberális demokráciák kialakulásának és jövőbeli kihívásainak a kérdéseihez, mellyel explicite elismeri, hogy a történelemnek még valóban nem lesz vége, sőt, a politikai rend a gazdasági, társadalmi, vallási és kulturális változásoknak betudhatóan újabb átalakulásoknak néz elébe, melyekre a társadalomtudósoknak újabb és újabb válaszokat kell megfogalmazniuk.

A Fukuyama művének első kötetéhez több okból is nehézkes kritikusan viszonyulni. Egyrészt az áttekinteni kívánt időszak a politikai intézmények fejlődésének szemszögéből tekintve rendkívül nagy, másrészt az interdiszciplináris megközelítés olyan kérdések megfogalmazását teszi szükségessé, amelyre az adott válaszok tekintetében nem minden esetben van konszenzus az adott szakterületen.

Az általam megfogalmazott kritikai észrevétel az állam és a politikai közösség értelmezésére vonatkozik, ugyanis Fukuyama nem tesz különbséget a két fogalom között, mi több, egymással azonos értelmű kifejezésként használja, olyan értelemben, hogy amíg nem beszélhetünk központosított államról, addig politikai közösségeket említ, amikor egy vezető centralizálja a politikai hatalmat, akkor viszont már szervezett államról beszél és a politikai közösség „feledésbe merül”. Nagy valószínűséggel állítható, hogy Fukuyama a weberi hagyományokra alapozta gondolatmenetét, és az állam létét akkor feltételezi, amikor a (politikai) közösség felett a legitim fizikai erőszak monopóliuma megvalósul.

A szerzőnek ez a gondolatmenete több problémát is felvet. A politikatudomány területén az állam megalakulásának történetével és funkciójával könyvtáryi irodalom foglalkozik, viszont sokkal érdekesebb a politikai közösség fogalma, mely nem azonos az állam, nemzet-állam kifejezésekkel, mi több, az etnikai, vallási és kulturálisan megosztott társadalmakban az állam sok esetben nem esik egybe a politikai közösséggel, ugyanis a politikai közösség több rész-közösséget is feltelezhet.

A politikai közösség fogalmának jelentéstartománya viszonylag széles, aszerint – állapítja meg Elizabeth Frazer –, hogy egyesek a kö-

zösségi jegyeket vagy a politikai szempontokat hangsúlyozzák.¹¹ Fukuyama művének szempontjából azonban sokkal relevánsabb Andrew Linklaternek, a nemzetközi kapcsolatok szakértőjének megállapítása, aki a politikai közösségek átalakulásának kutatása kapcsán arra a következtetésre jut, hogy a politikai közösségek kevésbé „készek és teljesek”,¹² mint ahogy azt a szakértők nagy része, köztük Fukuyama is feltételezi. Ugyanis az államok egy részében jelentős instabilitás tapasztalható éppen azért, mert az állam nem elég integratív és nem hozott létre befogadó politikai intézményeket, melynek következménye egyes tagok kizárása, vagy éppen az állam nem tud a szuverenitás által támasztott követelményeknek megfelelni.¹³

Következtetésként azt állapíthatjuk meg, hogy a sikeres állam kulcsa nem csak a jogállam és a polgároknak felelős kormányzat kialakítása, ahogyan Fukuyama meggyőződéssel állítja, hanem egy olyan integratív politikai közösség megléte is, beleértve rész-közösségeket is, melynek tagjai érdekeltek az államról szóló narratíva fenntartásában.

További problémaként kezelhető a Fukuyama által felvázolt államépítési narratívában a vallás és a kultúra viszonya az erős állam és joguralom intézményének a kialakulásában. Míg a szerző által felvázolt esetekben (gondoljunk csak Indiára vagy Nyugat-Európára) a vallás

¹¹ Az első értelmezés olyan részleges közösségekre utal – etnikai, helyi vagy gazdasági –, melyeket összekötnek a közös intézmények, értékek és normák. A második meghatározás a közösségeket politikai közösségként definiálja, és a politikai jelleg olyan közös jellemzőkhöz adódik hozzá, mint a kultúra, a gazdaság és a terület. A politikai közösség harmadik jelentése olyan közösségeket feltételez, amelyek fennmaradásuk érdekében politikai szereplőként lépnek fel. A negyedik elgondolás azt feltételezi, hogy a politikai közösségek létrejötté politikai folyamatok eredménye. Lásd erről bővebben Frazer, Elisabeth: *The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict*. Oxford University Press, 1999. 218-219. és Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többségkisebbség viszonyának nézőpontjából. In: Magyar Kisebbség, Új sorozat, XVI. évfolyam, 2011/3-4 (61-62.), Kolozsvár, 163.

¹² Linklater, Andrew: *The Transformation of Political Community*. Cambridge, Polity Press, 1998, idézi Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többségkisebbség viszonyának nézőpontjából. In: Magyar Kisebbség, Új sorozat, XVI. évfolyam, 2011/3-4 (61-62.), Kolozsvár, 159-190.

¹³ Ez vonatkozhat arra, hogy az állam nem gyakorolja a főhatalmat az állam egész területén: lásd Koszovó 1999 - után ENSZ felügyelet alá került, vagy Azerbajdzsán területén az örmények általa lakott Hegyi-Karabahot Örményország tartja megszállás alatt. További példaként a kérdés biztonságpolitikai aspektusa is kiemelhető: a Balti-országok esetében sem érvényesül teljes mértékben egy, a szuverenitás által támasztott követelmény, ugyanis képtelenek ellátni légtérük védelmét, melyet NATO-vadászgépek biztosítanak.

meghatározó tényezőnek bizonyult az államépítésben, addig a közgondolkodás a vesztfáliai államrendszer vallási és az ENSZ rendszer által hangoztatott etnokulturális semlegesség elvét vallotta az államépítésben. Hogy az elvek és a gyakorlati példák között tátongó szakadékot Fukuyama milyen mértékben képes áthidalni, azt nehéz lenne előre vetíteni, véleményem szerint azonban a kötet második részének fogadtatását nagyban meghatározza.

Egy harmadik észrevétel a kötet első fejezetéhez kapcsolódik, melynek címe „A politika szükségessége”. Az olvasó joggal várná el egy olyan munkától, mely a politikai rend eredetének felkutatására és a politikai intézmények kialakulásának bemutatására tesz kísérletet, hogy a szerző kifejtse, miért szükséges a politika, továbbá a politikai döntések miért játszhatnak központi szerepet az egyes intézményrendszerek kialakításában. Fukuyama azonban nemcsak itt, hanem a kötet további fejezeteiben is, elmulasztja megválaszolni az ehhez hasonló kérdéseket, és sokkal inkább a demokrácia aktuális kérdéseit igyekszik megvilágítani, így a demokratizálódás folyamatát, ugyanakkor a demokráciába vetett hit szertefoszlását is, ami nem feltétlenül mellékes a tárgyalt tematika szempontjából, mégis ennek nem egy bevezető fejezetben – melynek címét már fentebb jeleztem – lenne a helye. Meggyőződésem, hogy a szerző ezzel egy fontos mulasztást vét, mely alapján nem befolyásolja a kötet mondanivalóját, azonban a Fukuyama által felvázolt politikai rend narratívájában jelentős hiányossággként értékelhető.

Egy másik hiányosság az európai államfejlődés kérdéséhez kapcsolható. Európa sajátos helyzetét sokan három hagyományra, a görög műveltségre, a keresztény értékekre és a római jogi ismeretekre alapozzák. Fukuyama a római jogi hagyományokat röviden említi, viszont a görög műveltséget, a poliszok örökségét minden magyarázat nélkül mellőzi művéből, és csak néhol történik hivatkozás Arisztotelészre, Platónra és más görög bölcselőkre. Mégis a politikai rend fejlődése szempontjából a görög poliszok és a római birodalom nagy hatást gyakoroltak a középkori európai államok fejlődésére, tekintettel ezek politikai berendezkedésére, a döntéshozatalra, a bíráskodásra vagy éppen a közigazgatásra. Noha a Fukuyama által felvázolt intézményi háromszög egyetlen elemének kialakulásában sem játszottak kardinális szerepet, az európai államfejlődés szempontjából aligha mellőzhető örökség, ugyanis legalább akkora hatással voltak a modern európai államrend kialakulására, mint a kereszténységet megtestesítő pápaság intézménye.

Fukuyama könyve rendkívül olvasmányos mű, az egyes események és folyamatok szemléltetését a szerző az interdiszciplináris megközelítéssel, több példával és vizuális eszközökkel (térképek, ábrák) teszi érthetőbbé. Néhol az erőltetett ok-okozati összefüggések tárgyalásakor vázlatos, de bízom benne, hogy a tervezett második kötetben ezekre az összefüggésekre is fény derül. A bemutatott kritikák és hiányosságok ellenére rendkívül hasznos olvasmány, nemcsak azoknak, akik politikatudományi vagy más társadalomtudományi tájékozottságukat szeretnék gyarapítani, hanem azoknak is, akik meg szeretnék érteni a stabil állam, a joguralom és a felelős kormányzat megjelenésének körülményeit, továbbá azt, hogy miért nem „csak egy út” vezet a liberális demokráciaként nyilván tartott Dániába. Ennek az elvárásnak Fukuyama műve a feldolgozott szakirodalom tekintetében messze mégnőn eleget tesz.